

УДК 130.2

О. А. Стасевська, кандидат філософських наук, доцент

СИСТЕМА ЦІННОСТЕЙ ЯК ОСНОВА БУТТЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Присвячено осмисленню проблеми становлення системи цінностей в сучасному українському суспільстві, яке характеризується наявністю ціннісного нігілізму, невизначеністю пріоритетних цінностей, що є суттєвою перепорою економічних, політичних і духовних зрушень.

Ключові слова: цінність, потреба, інтерес, система цінностей, сучасне українське суспільство.

Актуальність проблеми. Період бурхливого національного відродження, яке в котрий раз переживає Україна, істотно супроводжується зростанням інтересу до осмислення ролі духовних цінностей в бутті народу. У науковій літературі неодноразово констатувався факт одержання у спадок від соціалістичного минулого культури, деформованої ідеологічними стереотипами і регламентаціями, а також систематичним ігноруванням всього національного.

Проте, незважаючи на тривалу історію державної незалежності (більше двох десятиліть), ми не можемо говорити про існування цілісної системи цінностей як основи суспільства та його подальшого розвитку. Суспільствознавчі науки тривалий час перебували під впливом спрощеного підходу до тлумачення тези про визначальну роль політико-економічної сфери в житті суспільства та другорядність духовної, яка в свою чергу повністю залежить від матеріальної. Людина сприймалася не активним творцем історії, а жорстко детермінованим елементом історичного процесу. В ХХІ ст. науки, які досліджують проблеми історії культури, орієнтовані на людину. Саме це й зумовлює зростання інтересу у вітчизняній філософській, культурологічній, соціологічній, історичній думці тощо до різностороннього осмислення духовності народу, його споконвічних цінностей, оскільки це є однією із можливостей відновити зв'язки із минулим та визначити перспективи майбутнього. Отже, проблема формування системи цінностей є більш глибокою, ніж може здатися на перший погляд.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Представники сучасної української філософської думки (В. Шинкарук, С. Бистрицький, С. Пролеєв, В. Горський, В. Малахов, І. Бичко) різнобічно досліджують феномен української духовної культури. Вагомий внесок у розроблення теорії цінностей, її класифікації зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як С. Анісімов, В. Ан-

друщенко, М. Каган, О. Дробницький, А. Здравомислова та ін. Аналізу національних духовних цінностей українського народу присвячено наукові праці В. Васютинського, С. Кримського, М. Боришевського, Л. Мисіва, Г. Ситніка, Ю. Сурміна та ін.

Мета дослідження. Потреба в подальшому вивченні філософських проблем духовного життя українського суспільства спричинена необхідністю вирішення актуальних практичних завдань, з'ясування особливостей формування системи цінностей сучасного українського суспільства, визначення пріоритетних ціннісних основ соціотворення незалежної Української держави.

Виклад основного матеріалу. Україна переживає ще одне національне відродження, що являє собою тісну взаємодію культури як цінності життя, історії і нації. Культура в цьому ряду постає як трансформація історичного досвіду народу в систему цінностей життя, ідеали суспільства. У певному сенсі національна культура завжди втілює ціннісно-сміслову самобудову нації як історичної особистості народу. Буття людини, а отже, і людського суспільства завжди відчуває потребу не тільки в матеріальних основах існування, а й в цінностях, які б виражали сферу його ідеальних сподівань.

Розвиток історії будь-якого народу, його культури забезпечується існуванням стрижневих, центральних цінностей, які не гинуть, а постійно збагачуються, відроджуються в нових формах. Національна культура зберігає життєздатність, поки її традиції, цінності, репрезентовані у сфері суспільної свідомості, здатні бути і основою, і каталізатором світогляду та практичної діяльності.

Подоланням кризи національної культури є встановлення відповідності її системи цінностей життєвим потребам людей. Якщо така трансформація проходить успішно, суспільство переходить на новий, більш досконалий етап.

В історії філософської думки існує певна кількість концепцій цінностей: окремі положення філософської теорії цінностей розроблялися в неокантіанстві другої половини XIX ст. В. Віндельбантом, Г. Ріккертом. Аксиологія як окремий напрям філософії XX ст. осмислювалася в працях німецьких та американських філософів М. Шеллера, Н. Гартмана, Р. Перрі та ін. Останніми роками науковці переважно розробляли окремі прикладні аспекти теорії цінностей, головним чином у межах етики.

Цінність завжди є чимось позитивним з точки зору задоволення позитивних, перш за все духовних, потреб людини і суспільства в цілому, хоча в філософсько-етичній літературі існує поняття «негативна цінність». Цінності як продукт духовного виробництва виявляються у формі провідних соціокультурних орієнтирів, вищих принципів, які виробляє суспільство для забезпечення саморегуляції в процесі подальшого поступу. Кожному суспільству притаманна специфічна ієрархія цінностей, проте важливу роль виконують базові цінності, що постають у формі національно-культурного ідеалу.

У науковій літературі існує понад чотириста визначень поняття цінностей, що як мають дуже широкий сенс, так і зводять це поняття до одного з явищ мотиваційного процесу. Цінність можна розглядати як спосіб віддзеркалення дійсності у свідомості людини. У філософії існує низка категорій для позначення ціннісно-вищого: добро — морально-вище, краса — естетично-вище, істина — вище у пізнанні.

Можна виокремити декілька підходів до розуміння поняття «цінність». Згідно з одним із них акцент зроблено на здатності речей, явищ, процесів поставати засобом задоволення потреб та інтересів суспільства, сприяти суспільному прогресу і всебічному розвитку особистості. Другий підхід до розуміння цінностей акцентує на значущості речей, явищ, процесів для життєдіяльності соціуму та окремої особистості.

Характерною особливістю ще одного підходу є розуміння цінності як специфічного утворення суспільної та індивідуальної свідомості — це ідеали, узагальнені уявлення про блага, щось стабільно значуще, яким віддається перевага, а також вони є ідеальними критеріями оцінювання і орієнтаціями особистості та суспільства.

Таким чином, духовні цінності — одне із фундаментальних понять, вироблене протягом історії суспільної думки у зв'язку із вивченням безпосередніх причин соціальних дій, у результаті яких відбуваються зміни та перетворення в різних сферах життя суспільства.

Будь-яка соціальна дія розглядається як результат взаємодії потреб, інтересів, прагнень, ціннісних орієнтирів, без цього неможливо досягнути загальної спрямованості історичних змін і відповідно глибоко осмислити сутність переходу суспільства від одного стану до іншого. Цим продиктована необхідність розмежування категорій «цінність», «потреба» та «інтерес».

Цінності є невід'ємним атрибутом внутрішнього світу особистості, його індивідуального буття, а також вони певною мірою наділені повторюваністю, що і розкриває їх соціальну природу. Цінності поряд із потребами та інтересами є важливим зв'язуючим елементом між суспільством та індивідом. Цінності — своєрідні духовні опори, які впорядковують дійсність, привносять в неї певний смисл та оціночні моменти. Треба враховувати, що цінності, як і потреби, можуть бути матеріальними і духовними, суспільними і особистісними, пріоритетними і другорядними. Ми акцентуємо на духовних цінностях.

Потреби та інтереси здебільшого пов'язані із матеріальною стороною життєдіяльності людини, проте вони так чи інакше проходять крізь свідомість індивіда, впливаючи на його почуття, емоції, сферу бажань та волевиявлення особистості. Отже, встановлюється необхідний зв'язок між матеріальним і духовним. Через потреби та інтереси матеріальні відносини проникають у сферу духовного і навпаки, ідеї і цінності перетворюються на реальні дії людей.

Стимули і причини людської діяльності одержують подальший розвиток: потреби перетворюються на інтереси, які в свою чергу — на цінності. Кожна така перебудова містить певні якісні моменти. Під час перетворення потреб на інтереси на перший план виходить ставлення до соціальних інститутів. Під час перетворення інтересів на цінності також змінюється предмет ставлення. Зміст цінностей спричинений культурними здобутками суспільства. Світ цінностей — це перш за все світ духовного життя людини, її моральної свідомості — тих моральних оцінювань, в яких виявлена міра духовного багатства особистості. Так виявляється роль духовного життя і суспільної свідомості. Інтереси впливають на потреби, розвиток соціально-економічних відносин. Саме цей аспект взаємодії між потребами, інтересами та цінностями виходить на перший план в сучасному українському суспільстві. Його теперішній етап розвитку наочно демонструє сутність впливу такої взаємодії на зростання ролі соціальних факторів, формування людини з принципово новим колом потреб, інтересів та цінностей.

Утім слід зазначити, що цінності неприпустимо розглядати як просте продовження або віддзеркалення інтересів. У світі цінностей на перший план виходить не те, що є безумовно необхідним, без чого неможливо існувати, що вигідно з точки зору матеріальних умов буття (це завдання вирішується на рівні інтересів), а те, що є належним і відповідає розумінню про призначення людини та її достоїнств. Якщо діяльність людини вмотивована лише потребами, вона не може кваліфікуватися як свободна. Тільки духовні цінності зумовлюють творчість як самоціль. Таким чином, необхідно сконцентрувати увагу на тому, що духовні цінності є компонентом духовного життя суспільства.

Духовне життя складається із трьох компонентів. По-перше, це суспільна свідомість як відбиття суспільного буття. Згідно із матеріалістичним підходом духовне життя має відносну самостійність, зворотну дію на її першооснови. Саме поняття «відбиття» тлумачиться як досить складний процес, що має значну кількість різних явищ і відносин у суспільній свідомості, передбачає їх віддзеркалення в свідомості під певним кутом зору, їх трансформацію тощо.

По-друге, визначення духовного життя виокремлює духовне виробництво, тобто духовні цінності, ідеї, поширені в суспільстві, певним чином створюються та відтворюються. Зазвичай цей процес проходить стихійно, спираючись на традиції та інші усталені механізми духовної діяльності. Однак у сучасному суспільстві він все більше стає цілеспрямованим, обміркованим творенням певних умонастроїв відповідно до конкретних умов життя.

По-третє, визначення духовного життя розглядає його в контексті культури як функціонуючої системи цінностей, що передбачає спадкоємність культурних традицій.

Таким чином, існує наочний тісний зв'язок між духовними цінностями, інтересами та потребами як важливими системоутворюючими елементами культури. Потреби демонструють діалектичну взаємодію необхідних умов буття і способів цілеполягання діяльності; інтереси демонструють діалектику суб'єктивного і об'єктивного; цінності демонструють діалектику соціального змісту і певної форми, що зумовлює стимулюючу роль цінностей.

Цінності та інтереси передбачають взаємодоповнюваність, а отже, і відмінності. За визначенням Гегеля, інтерес постає як утвердження одиничного в будь-якій загальній справі. Цінності, таким чином, є утвердженням всезагальності у світі одиничного буття. Вони розкриваються через багатоманітність значень та оцінювань. Світоглядне, моральне або естетичне оцінювання тієї чи іншої дії дозволяє більш повно виявити її сутність, оскільки в таких оцінюваннях розкриваються не тільки безпосередні результати дії, а й віддалений смисл, який виявиться в перебігу подальших подій.

Система цінностей в широкому сенсі — це внутрішній стрижень культури, єднальна ланка всіх галузей духовного виробництва, всіх форм суспільної свідомості. Система цінностей перебуває в усіх витворах духовної культури, однак у жодному з них не втілюється повністю. Ціннісний зміст переходить із однієї сфери в іншу, привертаючи увагу суспільної думки до найбільш важливого з точки зору конкретного моменту життя. Він приховується в глибині твору до тих пір, доки життєві потреби не розкриють всієї його значущості для сучасників. Тільки твори культури, які відповідають невлдимому духу часу, є дійсним, істинним досягненням духовної культури.

Система цінностей, що характеризує певну культуру, постає як результат тієї духовної праці, яка здійснюється всім суспільством, та в першу чергу «елітою». Система цінностей — це дієвий бік суспільної свідомості, що складається із різних компонентів: філософського, світоглядного, морального, естетичного тощо. Вона має синкретичний характер.

Зв'язок між цінностями, інтересами та потребами є складним і багаторазово опосередкованим через те, що будь-який істинний результат роботи людського духу містить не одне, а декілька значень, що розкриваються по-різному в перебігу історії духовного життя суспільства. Цінність постає як узагальнене поняття для таких явищ духовного життя, як ідеал, моральна норма, художній твір. Вона пов'язана з інтересами людей через систему розподілу праці, особистісні зв'язки творців духовних цінностей, визнання або невизнання суспільством значущості тієї чи іншої цінності, важелі впливу на внутрішній світ творців цінностей. Утім, найбільш вагомою формою зв'язку між цінностями та інтересами є зв'язок між певними традиціями, напрямками, школами духовної творчості та політичними інститутами, які визначають життя суспільства в конкретний історичний період. Поряд з цим цінність

апелює не до повсякденних інтересів, а до інтересів більш високого порядку, отже, в такий спосіб вона формує ці самі інтереси в тому сенсі, що надає їм певної форми, цілеспрямованості та спрямування.

Історико-філософський погляд на розвиток духовних цінностей дає змогу виявити найбільш суттєві етапи цього процесу. На ранніх етапах зміст цінностей як специфічних продуктів людського духу співвідноситься з істиною, добром та красою. Це класичний ряд цінностей, що виконують роль критеріїв оцінювання як вчинків людини, так і результатів її діяльності. Зміст діалогів Платона демонструє, наскільки складним є процес виокремлення цих цінностей. Відтоді і до сьогодні склалося коло питань, до осмислення яких звертається філософська думка у зв'язку із проблемою цінностей. Це питання про співвідношення загального, особливого та одиничного у змісті цінностей, їх внутрішній зміст і форму втілення в конкретних речах, відносність цінностей і поряд з цим про наявність певного абсолютного моменту. Відокремлення цінностей і перетворення їх у центри мотивації — неминучий результат розвитку культури.

Проте неможливо абсолютизувати відокремлення цінностей, оскільки це призводить до їх ідеалістичного розуміння, протиставлення їх інтересам і потребам.

Тривалий час цінності в основному осмислювалися в контексті релігії: діяльнісна сторона ставлення людини до навколишнього світу, нерозривно пов'язана із інтерпретацією ролі цінностей, розглядалася головним чином у межах ідеалістичної традиції.

Кардинальні зміни в поглядах на цінності відбулися в добу Відродження. Людина, особистість, її внутрішнє багатство і достоїнство (гідність) ставляться в один ряд із істиною, добром та красою. Сама людина в усьому своєму багатоманітті стає центральним пунктом системи цінностей, її правомірним носієм.

Другий етап осмислення духовних цінностей пов'язаний із проголошенням ідеалів рівності, свободи особистості, справедливості як необхідних компонентів гідного людського існування. Класичний ряд духовних цінностей доповнюється цінностями соціального порядку. В центрі суспільної свідомості постають питання не тільки співвідношення між істиною, добром та красою, а й взаємодії матеріальних потреб людини, соціально-політичних умов її існування та духовного багатства. На основі осмислення такої проблематики формуються основні філософські напрями, а також традиції політичного мислення.

Історія знає різні приклади організації суспільних відносин: де основним інтегруючим началом є наука; де вищими цінностями проголошуються мистецтво та краса; де вищою цінністю постає або політична влада, або система релігійних догматів. У реальному житті існують досить важливі «механізми» інтеграції всіх цих цінностей.

Один із таких «механізмів» — світоглядна сторона суспільної свідомості. Невипадково ще Гегель визначав філософію як квінтесенцію духовної культури конкретного суспільства. Саме у філософському мисленні, якщо воно не зводиться до тривіальностей, переробляються всі досягнення науки, мистецтва, осмислюються політичні відносини. Світогляд, філософський рівень суспільної свідомості є вираженням культури суспільства.

Якщо філософська свідомість інтегрує форми духовного життя на основі теоретичного, раціонального аналізу, то мораль як форма суспільної свідомості вирішує ті ж самі питання шляхом залучення кожної особистості до системи моральних цінностей, що склалися у певному суспільстві.

В об'єднанні таких цінностей і полягає функція моралі як засобу регуляції суспільних відносин. Хоча вивчення історії моральності та історії етичних учень може стати професією, однак це не перетворює фахівця в галузі етики на творця моральних цінностей. Моральні цінності мають таку специфіку — вони просякають усі сфери діяльності людей, пропонуючи вироблені та закріплені в досвіді зразки регулювання людських відносин.

Моральні уявлення, мотиви, спонукання діють і в сфері наукової творчості, і в мистецтві, і в політиці. Через ці спонукання, в тому числі через усвідомлення особистих і чужих інтересів, про припустимість неморальних засобів у досягненні моральних цілей, справедливості і несправедливості устрою суспільства та через інші елементи суто морального змісту здійснюються саморегуляція індивідуальної поведінки і регулювання спільних дій членів тієї чи іншої спільноти.

Через дії моральних регуляторів специфічні мотиви різних видів діяльності набувають суспільно значущого сенсу. Отже, крім інтересів, що діють у межах певного виду діяльності, поза особистими та приватними інтересами, що забезпечують тимчасовий успіх, існують більш «високі», більш значущі спільні інтереси, у світлі яких визнаються і зміст, і результати цієї діяльності. Відсутність моральних регуляторів або їх ослаблення викликають не тільки відокремлення інтересів, їх замкнення у дуже вузьких межах, культивування знання заради знання, мистецтва заради мистецтва, влади заради влади, а й деградацію суспільних відносин.

Моральна свідомість поєднує в собі вищі цінності, які були вироблені в історії суспільства, — добро, істину, любов, свободу, справедливості тощо.

Такий підхід до співвідношення цінностей дозволяє досягнути мораль не тільки як одну із форм суспільної свідомості, а і як її специфічну форму, що єднає результати інших способів віддзеркалення дійсності та зв'язує їх із світом реальних життєвих відносин, реальних потреб та інтересів. Невипадково мораль і моральність аж ніяк не пов'язані з особливою формою духовного виробництва та специфічною сферою суспільних відносин.

Мораль — це «особлива» форма суспільної свідомості, яка містить зіткнення і боротьбу реальних життєвих інтересів та вищі цінності людського буття. Саме через це моральні цінності і норми є зовсім неоднозначними: вони можуть виявляти і прогресивні, і реакційні потреби та інтереси. Апеляція до моралі не може бути кінцевою підвалиною системи цінностей в даному суспільстві, оскільки у будь-якому конкретному суспільстві можуть співіснувати декілька систем цінностей із різною соціальною природою.

Проте дуже важливим є не конкретний зміст моральних норм, а спосіб існування самої моралі як форми свідомості. Різні інтереси (економічні, політичні, художні тощо) не просто «відбиваються» в моралі. Логіка моралі полягає у тому, що інтереси не просто виявляються, а певним чином оцінюються, утверджуються або обмежуються залежно від того, як вони співвідносяться із загальнолюдськими цінностями.

Будь-який людський інтерес, що виходить на «арену історії», одержує виправдання, набуває обґрунтування як «істинний людський інтерес», що вписується в систему культурних цінностей людства, тільки через моральну свідомість і систему моральних відносин.

Загальновідомо, що однією із суттєвих характеристик моралі є те, що вона звеличує людину, наповнює її діяльність такими цінностями, як обов'язок, честь, совість, справедливість, щастя, що піднімають людину над світом повсякденної буденності, роблять її сильнішою, досконалішою, пробуджують в ній особливі почуття та умонастрої. Людина завдяки моралі відчуває свою причетність до всього людства, через моральне почуття гідності замислюється над власним життєвим покликанням, сенсом життя.

Третя особливість моралі полягає у тому, що моральні спонування завжди здійснюються у складній боротьбі мотивів. І свідомо, і підсвідомо людина завжди зважує всі «за» і «проти» в обранні того чи іншого вчинку. В такий спосіб відбувається робота моральної свідомості особистості, що передбачає урахування її попереднього життєвого досвіду. Різні люди вчиняють по-різному в конкретній ситуації. Такі відмінності пояснюються різницею в середовищі, вихованні, оточенні, що зумовлює моральну позицію особистості, рівень соціальної відповідальності, міру громадянської зрілості.

Моральне життя людини — не просто засвоєння певної суми загальновідомих істин, воно передбачає напруження духовних сил. Здійснення того чи іншого вибору не просто характеризує особистість, а й є одночасно засобом її формування.

Четверта особливість моралі полягає у тому, що самі моральні вимоги до людини формуються на різних рівнях спільності. Практична мораль, підсилена звичаями, не завжди збігається із моральними приписами. Отже, і вибір, як правило, не постає у вигляді альтернативи доброго і злого вчинку. Він на-

буває більш складної форми, яка передбачає врахування значної кількості конкретних обставин. Головна форма, в якій розкривається морально-проблемна ситуація, пов'язана із настановою: вчинити так, як всі або як належне. В першому випадку забезпечується узгодженість із думкою більшості, у другому — можливий конфлікт із думкою більшості, можливі ускладнення відносин, боротьба.

Моральний вчинок обов'язково передбачає готовність відстоювати свої принципи, власну позицію. Моральна зрілість особистості спричиняє її готовність брати на себе відповідальність, не виправдовувати власну пасивність, не очікувати на розв'язання проблемної ситуації іншими.

Першою ознакою кризового стану системи цінностей, руйнації єдності між потребами, інтересами та цінностями є втеча у сферу морально нейтрального. У такому разі результати наукової, мистецької, політичної діяльності тощо не відповідають реальним потребам та інтересам суспільства. Складається ситуація, коли цінності людської культури перетворюються на свою протилежність — наукова істина перетворюється на суму практичних рекомендацій, справжнє мистецтво — на його підроблення, авторитет влади — на корупцію і маніпулювання особистістю та її інтересами.

Гармонійне єднання між цінностями наукової, художньої та політичної діяльності, поєднання істини, краси та свободи можуть стати вагомим фактором суспільного прогресу, сприятимуть подоланню застарілих і формуванню нових цінностей.

Історія людства доводить, що періоди розквіту духовної культури, зростання ролі духовних цінностей не завжди прямо відповідають періодам підйому матеріального виробництва і політичного розквіту. Така відповідність спостерігається у край рідко, що свідчить про надзвичайну складність та мінливість зв'язку між економікою, політикою та духовною культурою.

Різноманітне духовне життя в умовах античного полісу багато в чому визначило форми подальшого розвитку європейської цивілізації. Італійське Відродження, яке супроводжувалося економічним і політичним підйомом ранніх буржуазних республік, стало потужним імпульсом розвитку нових ідей і напрямів у філософії, літературі, мистецтві та інших сферах духовного життя.

Вітчизняна історія також дає нам подібні приклади: зокрема, період Київської Русі демонструє таку відповідність.

Таким чином, розвиток духовних цінностей перебуває в неоднозначній залежності з розвитком матеріальних потреб та інтересів суспільства. Будь-яке важливе досягнення духовного життя з моменту свого виникнення продовжує впливати на систему цінностей наступних поколінь. Такий вплив опосередкований економічними і соціальними інтересами, він є дуже своєрідним в кожній конкретно-історичній ситуації.

У сучасній системі цінностей зростає роль гуманістичного елемента, ідеї миру та світового співробітництва, вільного діалогу різних соціально-політичних та економічних систем, поваги до способу життя та звичаїв кожного народу.

З точки зору оцінювання сучасного періоду розвитку українського суспільства можна визнати, що настав принципово новий період в історії України, її народу та духовної культури. Це потребує нагального вирішення завдання формування нової системи цінностей: одні цінності одержують нові умови для свого поширення та утвердження, інші — не знаходять сприятливого середовища для відтворення, оскільки пов'язані з минулим історичним періодом.

Проте потреби, інтереси, цінності змінюються не так швидко, як погляди і переконання. Між новими і старими ціннісними орієнтаціями точиться боротьба. Підвищення потреб, формування нових якостей особистості передбачають зростання ролі системи цінностей.

Соціальна роль системи цінностей полягає у тому, аби спрямовувати розвиток потреб та інтересів. Як уже зазначалося, потреби та інтереси виникають на основі економічної діяльності суспільства. Тут діють дві групи факторів: перша базується на змінах у сфері суспільного буття, друга — у сферах духовної культури та суспільної свідомості. Між ними можливі суперечності.

Якщо зростання життєвого рівня суспільства, розширення матеріальних потреб і споживання не супроводжуються створенням достатніх умов для виявлення соціальних та духовних інтересів, то це дає об'єктивну основу для поширення споживацьких орієнтацій. У такому разі матеріальні інтереси розвиваються екстенсивно. Споживацькі орієнтації спричиняють негативні тенденції: коло потреб «відриваються» від загальнолюдських цінностей. Таке становище гальмує прогресивний поступ суспільства, унеможлиблює рішучі зміни в найближчій перспективі.

Поширення споживацьких орієнтирів виявляється у тому, що зростання матеріального добробуту, гонитва за речами, грошима перебивають доступ до істинних цінностей, реального багатства людських стосунків. Духовні потреби набувають викривленого вигляду, підмінюються матеріальними інтересами.

В основі таких перетворень лежить глибоко укорінена в сучасному суспільстві думка про те, що тільки матеріальне багатство дає людині особисту свободу і міцне становище в соціумі.

Таким чином, можна зробити висновок про надзвичайну важливість ціннісних орієнтацій як особистості, так і суспільства в цілому. Основний зміст ціннісних орієнтацій визначається політичними, світоглядними, моральними переконаннями, які у будь-якому суспільстві є предметом виховання, ціле-спрямованого впливу.

Ціннісні орієнтації можуть не збігатися із структурою цінностей, які функціонують у суспільній свідомості. Тобто для окремої особистості може бути важливим і значущим те, що не є таким з погляду суспільних інтересів і установлених норм суспільства. Через такі обставини важливо розрізняти ціннісні орієнтації особистості і орієнтації особистості на цінності, поширені в даному суспільстві. Орієнтація на цінність є певним ставленням особистості до зовнішніх настанов, норм, звичаїв.

На основі аналізу поняття цінності спробуємо визначити сучасний етап розвитку української культури. Безумовно, українську культуру необхідно розглядати в контексті світової культури, виявляючи в ній загальнолюдські цінності, однак це не зменшує значення її національних особливостей.

Тривалий час у масовій свідомості домінував стереотип сприйняття української культури як периферійної, другорядної, що не вдалося повною мірою подолати й сьогодні. Такий стереотип формувався через ідеологічні впливи, хоча був і віддзеркаленням реальних процесів (дійсно має місце схожість по духу української і російської культур). Що стосується загальнолюдських цінностей, то треба зазначити на недостатнє відбиття у структурі української культури макрокосму світової культури через конкретні історичні причини. Це не означає відсутності взаємодії української культури з іншими культурами (зокрема західноєвропейською). Її участь у світовому культурному процесі визначається специфічним явищем контамінації — одночасним та прискореним засвоєнням явищ, які в західноєвропейських культурах створювали послідовні часові ряди.

Сучасна хвиля національного відродження (таких в історії української культури можна налічити декілька) вимагає певної специфіки — зростання ролі української інтелігенції, яка завжди вирізнялася невідривним зв'язком із народною культурою. Через це виникали нарікання в етнографічності української культури, хоча такий зв'язок обумовлював народність нашої культури. Таким чином, сучасне відродження потребує поєднання народності і елітарності, що сприятиме подоланню національної замкненості, виявленню загальнолюдського в національних цінностях.

Яким буде відродження української культури ХХІ ст., залежить не тільки від реальної соціальної ситуації. Напрями, глибина, масштабність подальшого розвитку суспільства та його культури залежать від того, які цінності стануть орієнтиром для суспільства, будуть пріоритетними.

Сьогодні очевидно: якщо культура визнає людську особистість як вищу цінність, то вона здатна утворити такі культурні форми, які задовольняють потреби людини, формують яскраві індивідуальності, а саме їх наявність забезпечує процес творення нових культурних цінностей.

Українська культура належить до західного типу, в якому традиційно в тих чи інших модифікаціях вищою цінністю визначались особистість та її свобода. Орієнтація на особистість в українській культурі є істотною, має глибоке історичне коріння. Дослідники історії української культури протягом декількох століть відмічали такі риси менталітету українців, як індивідуалізм та неприйняття насильства влади.

Проте ціннісними орієнтирами культурного відродження мають стати і держава, і нація. Відсутність міцної державної влади пояснює становище української культури сьогодення, яка значну частину своїх творчих сил повинна витратити на збереження національної самобутності. Тільки сильна, демократична, правова держава, яка є виразником волі всього народу України, може забезпечити становлення сучасної системи цінностей шляхом узгодження загальнолюдського та національного.

Створення в сучасному українському суспільстві системи цінностей, в якій пріоритетними є цінності духовні, — складне завдання. Безпосереднє його вирішення залежить від державної підтримки цього процесу. Втім, не можна не враховувати, наскільки ускладнює процес утвердження пріоритету духовних цінностей глобалізація. В культурному житті українського суспільства внаслідок глобалізаційних процесів поширюються такі особистісні риси, як егоїзм, крайній індивідуалізм, зневага до національних особливостей, агресивність, орієнтація на бездуховні цінності.

Визнання нації однією з пріоритетних цінностей через слабку суспільно-політичну ситуацію в країні іноді призводить до викривлених явищ, зокрема етнонаціоналізму, який заважає інтеграції українського суспільства, формуванню неупередженої суспільної свідомості. Етнонаціоналізм спричиняє непорозуміння, дезорієнтує активну і позитивно налаштовану частину суспільства та гальмує процес становлення відповідної історичному моменту системи духовних цінностей. Подібні явища заважають усвідомленню суспільством того, що духовні цінності є цінностями єдиної української нації і утворюють стрижень національної самосвідомості. Справжні духовні цінності є національними і не можуть протистояти загальнолюдським.

Висновки. В усі часи людство докладало значних зусиль задля вирішення питання задоволення власних нагальних потреб. Сучасне суспільство створило умови, в яких більшість потреб задовольняються. Проте разом із цим прийшло розуміння того, що шляхом задоволення потреб неможливо пізнати сенс життя.

Інтереси відіграють надзвичайно важливу роль у соціальному житті. Уся історія людства — зіткнення інтересів, однак історія знає багато прикладів, коли каталізатором дій окремої людини, соціальної групи був не усвідомлений

інтерес, а щось більш високе, що піднімало людську особистість над утилітарною буденністю.

Отже, тільки цінності допомагають знайти відповіді на смисложиттєві питання. Саме вони є духовною опорою культури і суспільства, а також здатні як об'єднувати, так і роз'єднувати суспільство. Цінності є транситуативними, але й змінюються з плином часу. Процес змін довготривалий: реформатується ієрархія системи цінностей, застарілі цінності втрачають значення, але не вмирають, вони можуть відроджуватись і одержувати нове «прочитання». Головне — із зміною системи цінностей світ, конкретна культура або суспільство набувають нових рис.

Центральною проблемою українського суспільства періоду становлення (який, до речі, затягнувся) нової системи цінностей є відсутність консенсусу щодо визначення фундаментальних національних цінностей, а також орієнтирів подальшого розвитку. Різновекторність духовно-ціннісних орієнтирів окремих частин українського суспільства створює суспільне напруження, яке в свою чергу породжує різні соціальні конфлікти, зокрема ціннісно-моральний.

З огляду на це нагальним завданням є формування такої ціннісної системи, яка була б прийнята більшістю членів суспільства та стала основним інструментом суспільних реформувань. Реалізація цього може бути досягнута лише шляхом переорієнтації на нові цінності, переоцінювання вже існуючих і домінуючих у свідомості людей цінностей. Ще Макс Вебер наголошував: цінності є фундаментом мотивації поведінки людей, основою цілісності соціальної системи. Суспільство, в якому досягнуто консенсусу відносно того, що вважати цінністю, а що — ні, може розглядатися як стабільна система, оскільки ліквідується головне джерело суперечностей, які породжують нестабільність, катаклізми, потрясіння.

Сучасне українське суспільство є прикладом кризи системи цінностей: чітко прописані орієнтири та цінності попереднього історичного періоду відійшли в минуле, нові орієнтири та цінності не набули усталеності, часто лише декларуються. Спостерігаються ціннісний нігілізм більшості суспільства, кидання від одних цінностей до інших у владних колах.

Пріоритетними основами сучасного українського суспільства повинні стати цінності, які б поєднали поліетнічну спільноту. Серед таких чільне місце мають посісти: громадські права і свободи, спільність громадської позиції щодо стратегії і напрямку розвитку держави і суспільства, толерантність усіх частин суспільства, повага до нації і рівність усіх національностей тощо. Організація життя всього соціуму, загальносуспільний поступ є можливими лише за умов усвідомлення системи духовних цінностей як основи національної консолідації, без чого унеможливаються будь-які політичні,

економічні, духовні перебудови. Формування нової системи цінностей є перш за все справою держави, яка повинна зосередитися на визначенні державної гуманітарної політики, вибудовуванні національної ідеології, національної ідеї з урахуванням потреб, інтересів та цінностей усіх соціальних груп суспільства.

Невирішеність завдання створення відповідної сучасному історичному моменту системи цінностей не просто породжує негативні суспільні явища (приспосувальність, байдужість, маргінальність, пасивність, споживацтво, агресивність тощо) та соціальну нестабільність, а ставить під загрозу єдність суспільства, а отже, і сам факт існування незалежної Української держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисимов С. Ф. Ценности реальные и мнимые / С. Ф. Анисимов. – М., 1970.
2. Анисимов С. Ф. Духовные ценности: производство и потребление / С. Ф. Анисимов. – М. : Прогресс, 1988.
3. Бургин М. С. Аксиологические аспекты научных теорий / М. С. Бургин, В. М. Кузнецов. – Киев, 1991.
4. Василенко В. А. Ценности и ценностные отношения / В. А. Василенко // Проблемы ценности в философии. – М., 1966.
5. Васютинський В. О. Ціннісно-орієнтаційні площини сучасного українського суспільства / В. О. Васютинський // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2006. – Т. 8, вип. 6.
6. Гребеньков Г. В. Становление личности и ее событийный мир / Г. В. Гребеньков // Вісн. Донец. ун-ту. Серія Б, Гуманітарні науки. – 2000. – № 2.
7. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности / А. Г. Здравомыслов. – М., 1986.
8. Зуев В. До ренесансу через середньовіччя: проблеми національного відродження / В. Зуев // Віче. – 1994. – № 6.
9. Каган М. С. Философская теория ценности / М. С. Каган. – СПб., 1997.
10. Крымский С. Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации / С. Б. Крымский // Вопр. философии. – 1992. – № 2.
11. Радченко О. В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення : монографія / Олександр Радченко – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009.
12. Риккерт Г. О системе ценностей / Г. Риккерт // Науки о природе и науки о культуре. – М., 1998.
13. Ручка А. О. Цінності і смисли як компоненти соціокультурної реальності / А. О. Ручка // Сміслова морфологія соціуму / за ред. Н. Костенко. – К., 2012. – С. 91–123.

СИСТЕМА ЦЕННОСТЕЙ КАК ОСНОВА БЫТИЯ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Стасевская О. А.

Статья посвящена осмыслению проблемы становления системы ценностей современного украинского общества, которое характеризуется ценностным нигилизмом, неопределенностью приоритетных ценностей, что является существенным препятствием экономических, политических и духовных реформаций.

Ключевые слова: *ценность, потребность, интерес, система ценностей, современное украинское общество.*

SYSTEM OF VALUES AS LIFE BASIS MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Stasevskaya O. A.

The article is devoted the comprehension of problem of becoming of the system of values of modern Ukrainian society, to what inherent the valued nihilizm, vagueness of priority values, that is the substantial obstacle of economic, political and spiritual reformations.

Key words: *value, necessity, interest, system of values, modern Ukrainian society.*

УДК 316.354:351/354

В. В. Міхеєва, кандидат історичних наук, доцент

ДОВІРА ЯК ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Проаналізовано класичні і сучасні соціологічні підходи до феномену довіри, чинники, які визначають значення цього явища як феномену соціальної реальності.

Ключові слова: *довіра, суспільство, соціальний, дія, поведінка.*

Актуальність проблеми. У сучасному українському суспільстві активно обговорюються різні аспекти соціального капіталу, зокрема рівень довіри і громадянської солідарності. Довіра є невід'ємною і важливою частиною життя людини та суспільства в цілому, що робить дослідження цього феномену досить **актуальним**.

Метою статті є аналіз довіри як феномену соціальної реальності.